

KUR'AN IŞIĞINDA İSLAMIN İNANÇ HÜRRIYETİNE VERDİĞİ ÖNEM VE KİŞİNİN SORUMLULUĞU

İbrahim ÇELİK*

ÖZET

Yüce Allah insanları, beşerî kabiliyetleri oranında hür iradeli yaratmıştır. Kişilere tanınan haklar ve bunların karşılığında onlardan beklenen vazifeler de bu temele dayanır.

Kişisel hakların en başta geleni, bir kimsenin, hiçbir baskı altında kalmadan, aklına ve gönlüne yatan bir dine bağlanabilmesidir.

Kur'an'da bazı âyetler, dine davette zorlamayı katıyette yasak ederken, bazıları da "din sadece Allah için oluncaya kadar" savaşmayı emretmektedir. İslam tarihi ve âyetlerin nüzul sebeplerini dikkate alarak, konuyu incelediğimizde Kur'an'ın İslâmı zorla kabul ettirmek için değil, fakat insanlarla bu dinin arasına giren engelleri kaldırmak için savaşmayı emrettiğini görürüz.

İnsan istediği bir dini seçebilir. Fakat isteyerek kabul ettiği dinin hak ve vazifelerini çiğnediği takdirde, dünyevî ve uhrevî sorumluluklarına katlanmak mecburiyetindedir. Zira külfetsiz nimet veren hiç bir sistem yoktur.

SUMMARY

According to The Quran The Importance of Belief Freedom
in Islam and Man's Responsibility

Allah had created mankind with free-will according to their human capabilities. While some of the Quranic verses prohibit the compulsion in the invitation to religion some of them command "fight them on until there is no more tumult or oppression and there prevail justice and faith in God". Researched the subject, one will see that the mankind have free-will in the acceptance any religion.

GİRİŞ

"(Ey Rasulüm! de ki:) gerçekten Rabbinizden size basiretler (yani, gerçekleri anlama kabiliyetleri) gelmiştir. Artık kim (onları gereği gibi kullanır da Hakk'ı) görür (ve İman eder) se kendi lehine, kim de görmemezlikten gelirse kendi aleyhindedir. (Benim görevim tebliğdir) ben sizin bekçiniz değilim." (el-En'âm 6/104).

* Dr.; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi

Yüce Allah'ın insanoğlunu en güzel bir şekilde yaratmış olduğunda hiç şüphe yoktur. İlim ilerledikçe bu gerçek daha da açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

İnsanın yaratılışını güzel yapan bir çok sebepler vardır. Bunların içinde akıl ve irade kabiliyetleriyle, şuurlu tercihler yapabilir olması başta gelir.

İnsan akli hür yaratılmıştır. Aklına gelen her şeyi, iyiyi de, kötüyü de düşünür, mukayeseler yapıp tercihlerde bulunur, eğer gönüllü yatarsa karar verip uygular. Artık bundan sonra ortaya çıkacak olan neticenin, aleyhinde veya lehinde olmasının sorumlusu sadece kendisidir.

İnsanoğlu kendi akıl ve iradesine göre hareket ederek iyi bir neticeye ulaşır, ferd ve topluma faydalı olacak bir eser ortaya koyarsa sevinir, büyük bir haz duyar. Tam bunun aksine kötü bir netice ile karşılaşarsa üzülür, fakat en azından bir tecrübe kazanmış olmakla da kendisini teselli eder.

Yüce Allah dini mesuliyetleri de insanda mevcut olan bu akıl ve irade zemini üzerine oturtmuş ve bu temel üzerine bina etmiştir. Akıllı olmayanın dini de yoktur, dini mesuliyeti de. Hürriyeti gaspedilmiş, iradesi kendi elinde olmayan bir kişi dini vecibelerin bir kısmından sorumlu değildir.

Bu kısa araştırmamızda asıl konuya geçmeden önce, inanç hürriyetinden kastımızın; akıllı ve şuurlu bir insanın, herhangi bir baskı altında kalmadan, istediği bir dine gönülden bağlanabilmesi olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca inandığı dinin emirlerini yerine getirmesi de bunun bir tabii neticesidir. Çünkü kendi isteğiyle bağlanmış olduğu dinin, insanlara tanıdığı dünyevi ve uhrevî haklarından istifade edip bunun karşılığında yapması gereken vazifelerden kaçması, başkalarının haklarına tecavüz sayılır. Bu gibi durumlarda başkalarının haklarını korumak için zor kullanmak kaçınılmaz olur. Zira insanlara sadece haklar veren hiç bir sistem yoktur.

KUR'AN'IN İSLAMI TEBLİĞDEKİ METODU

"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır, onlarla en güzel (ölçü ve usul ne ise ona göre) mücadele et. (en-Nahl, 16/125).

Bu âyette tebliğdeki esasın akla ve kalbe hitab etmek olduğu belirtilmekle beraber, gerektiğinde uygun olan mücadelenin de yapılabileceği açıklanmaktadır.

İnsanoğlu başkaları tarafından tesbit edilmiş bir fikre ve inanç sistemine, ikna edilmeden inanmaya zorlanmaktan, yaratılışı icabı, nefret eder. Akıl ve iradesi tam, düşünebilen bir insana, bir takım fikir, düşünce veya inançları zorla empoze etmeye çalışmak, onun için çok ağır bir işkencedir. Ayrıca Kur'an herhangi bir fikre körü körüne bağlanmayı da kınamakta ve daima araştırmacı olmayı emretmekte¹, sık sık "düşünmüyor musunuz?", "ibret almıyor musunuz?" diyerek daima tefekküre sevk etmektedir². Söylenenleri dinleyip de en iyisine uyanları övmekte ve onları, Allah'ın hidayete erdirdiği akıllı kişiler olarak ilan etmektedir³.

Başta da belirtildiği gibi insanoğlunun düşünce sistemi hür yaratılmıştır. Allahtan başka hiç kimse buraya müdahale edemez. Bu sebeple Yüce Allah Kur'an-

1 el-Bakara, 2/18, 170.

2 Muhammed, 47/24; el-Kamer, 54/17; İbrahim, 14/52.

3 ez-Zümer, 39/17, 18.

da kullarına, "İmân ediniz." emrini vermeden önce, tabiat olaylarından veya tarihten kısıtlardan örnekler verip akli çalıştırarak ibret almalarını ve düşünün düşünün, Allah'ın tek yaratıcı olduğuna inanmalarını istemektedir:

"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gecenin ve gündüzün değişmesinde, akıl sahipleri için (Allah'ın varlığına götüren) deliller vardır. Ayakta, oturarak ve yanları üzerine yatmış iken Allah'ı anıp göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünenler, "Rabbimiz, bunu boş yere yaratmadın, seni tesbih ederiz, bizi Cehennem azâbından koru" derler. (Ali İmrân, 3/190-191)⁴."

Kur'ân, İnsanın İslâmî kabul veya reddetmekte hür olduğunu, fakat kendi menfaatinin mü'min olmakta olduğunu, ikna edici delillerle açıklıyor⁵. Böylece insan kendisine değer verildiğini, dünya ve âhîret mutluluğunun da İslâmî kabulde olduğunu anlayınca ikna edilmiş oluyor ve isteyerek iman ediyordu.

Fakat Kur'ân'daki bütün bu ikna edici hitaplara, gönü yumuşatıcı darbı mesellere rağmen, yine de inanmayanlar daima var olagelmıştır. Bunların çoğu kendi akıl ve kalplerini şartlandırıp onları başka güçlerin emrine vermiş olanlardır. Bu tip peşin hükümlü kimselerin akıllarını hırs, hased, kin, düşmanlık, gurur, kibir ve menfaat gibi güçler esir alıp her taraftan sarmış olduğu ve kendilerini bunlarla şartlandırdıkları için, Allah'a imana dair delilleri algılıyor, fakat bunları muhakeme merkezine göndermeden, refleks olarak reddediyorlardı. Kendilerinde böyle bir karakter meydana geldiği için Kur'ân, bu tip insanları Allah'ın kalplerini mühürlediği, kör, sağır ve dilsiz kişiler olarak nitelemektedir⁶. Onların bu duruma düşmeleri, kendi işleye-geldikleri hatalarının sonucu olduğu için⁷, Allah onların tamamen kararlı bu iç dünyalarına müdahale etmemekte ve hak ettikleri cezaya çarptırılacaklarını belirtmektedir. Şüphesiz Allah'ın gücünü ve kudretini durdurabilecek bir kuvvet olmadığı için, "Allah dilemediği takdirde", onları da inandırabilirdi. Fakat o zaman Yüce Allah'ın koymuş olduğu mükâfat ve mucâzat prensipleri ihlal edilmiş, dinî teklifler mânasız kalmış olurdu. "Eğer Allah dileseydi onların hepsini doğru yolda toplardı"⁸, "Allah kâfirleri hidayete erdirmez"⁹ mânalarına gelen ifadelerin Kur'ân'da kullanılması, bu gibi şartlanmış kişilerin durumlarını açıklamak içindir, aşağıda izah edileceği gibi, Allah'ın, onların inanmalarını istememesi mânasına gelmemektedir.

"Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündeki kimselerin hepsi (ni mecbur ederdi de) topyekün elbette iman ederlerdi. O (şâni Yüce olan Allah zorlamayıp herkesi kendi iradesine bıraktığı) halde, (hepsi) mü'min olsunlar diye sen mi zorlayıp duracaksın?" (Yunus, 10/99).

Bu âyetin meâline ilave ettiğimiz parantez arası açıklamaları kaldırdığımız takdirde, Sanki Allah, insanların inanmasını istemiyor, gibi bir anlam çıkıyor ki bu durumda Kur'ân'ın ana hedefi olan insanları iman ve hidayete erdirmek arasında bir

4 Ayrıca bkz. el-Â'râf, 7/185; Yunus, 10/6, 101; Yusuf, 12/105; el-Mü'minun, 23/78-80.

5 el-Kehf, 18/29-31.

6 el-Bakara, 2/7, 18, 171; Yunus, 10/42; ez-Zuhuruf, 42/40.

7 el-Mutaffifin, 83/10-14. Ayrıca bkz. A. b. Hanbel, Müsned, II, 297; Tirmizî, Tefsîr, 75; Taberî, Camî'u'l-Beyân, I, 112 vd. XXX, 97 vd.

8 el-Enâm, 6/35; Ayrıca bkz. el-Enâm, 6/149.

9 el-Maide, 5/67, et-Tevbe, 9/37.

tezad var, sanılır. Bu şüpheyi gidermenin yolu ise, Râzi (ö. 606/1209)'nin de belirttiği gibi şöyledir: "Yüce Allah herkesten, kendi irade ve tercihleri ile iman etmesini istiyor, fakat zor ve cebir kullanarak iman etmelerini istemiyor"¹⁰. Şu halde Yüce Allah dileseydi, bütün insanları, mecburen kendisine inanacak bir fitratta yaratırdı. O zaman tıpkı melekler gibi, O'nu inkâr etmek hiçbir kimsenin aklına bile gelmezdi. Meselâ arı ve benzeri canlılara muayyen bir iç güdü verilmiş, hiçbiri bunun dışına çıkamıyor. İnsanlar da böyle yaratılsaydı, o zaman onların mü'min olması şuursuz ve mecburî olurdu. Bu durumda da sorumluluğun mânası kalmazdı. Halbuki insanı, meleklerin de üstünde bir dereceye çıkaran şey, hür irade ile Allah'a inanmayı tercih edip, onu en güzel ibadetlerle sislemesi ve beşerî ilişkilerde — kötülük yapmak, çalmak, çırpma fırsatlarını eline geçirdiği halde — adalet ve hakkaniyet ölçülerine riayet etmesidir.

Bütün bu izahlardan anlaşıldığına göre Kur'an'ın, dini tebliğdeki metodu, aklı ikna etme esasına dayanır. Zaten kalplerde gizli, vücdanların derinliklerinde saklı olan bir inancı, kaba kuvvet ve benzeri baskılarla değiştirmek mümkün değildir. Çünkü insan, zoria kabul ettirilmek istenen bir şeyi dili ile söyler, fakat kalbi tasdik etmemiş olabilir. Bu sebeplerdir ki, işkence altında kalan bir mü'min, hayatî tehlike söz konusu olduğunda, dili ile, inkar ettiğini söylese bile imandan çıkmış sayılmaktadır¹¹. O halde baskı ile kabul ettirildiği sanılan bir inanç, aslında yoktur, var olduğu söylense bile, bir değer ifade etmez. Zira kalıcı değil, geçicidir.

Kur'an'ın İslâmî tebliğdeki metodunu incelediğimizde, Mekke ve Medine'de olmak üzere, iki merhale geçirmiş olduğunu görürüz:

A- Mekke Döneminde Kur'an'ın İslâmî Tebliğdeki Metodu:

Bilindiği gibi Mekke döneminin ilk üç yılında tebliğ gizli yürütülmüştü. Sonra "emrolunduğu şeyi apaçık bildir." (el-Hicr, 15/94) âyetiyle, herkese açık davet başlamış oldu. Bu dönemde tebliğle ilgili olarak inen âyetlerde, İslâmın bir öğüt olduğu, sık sık tekrar edilmiş, isteyenlerin Rabblerine giden yolu tutabilecekleri belirtilmiştir¹². Hz. Peygamber ve müslümanlar ağır bir baskı altında bırakıldıkları halde, âyetlerin tamamında dikkati çeken husus, cihâd ve kitâl ile ilgili ifadelerin yer almaması, bunun yerine sabretmeleri, kafirlerin davranışlarına aldırış etmemeleri, hatta şimdilik göz yummaları emredilmesi idi¹³. Yine bu âyetlerde inançlarından dolayı, yurtlarından zorla çıkarılan önceki peygamber ve ümmetlerden örnekler getirilerek, müslümanların da buna hazırlıklı olmaları öğütleniyordu¹⁴. Hz. Peygamber dini tebliğde çok büyük sıkıntılara katlanıyor, bütün Kureyş'in bir an önce inanmaları için aşırı bir şekilde çalışıyordu. Bunun üzerine Yüce Allah: "Tâ Hâ, biz, bu Kur'an'ı sana zahmet çekesin diye indirmedik." (Tâ Hâ, 20/1-3) âyetlerini indirdi. Bundan sonra da, Hz. Peygamberin sadece bir tebliğci olduğu, zorlayıcı olmadığı da açıkça belirtildi:

10 Râzi, Mefâtihu'l-Ğayb, XIV, 151 vd.

11 Bkz. en-Nahl, 16/106, ayrıca bkz. Taberî, a.g.e., XIV, 181 vd.; İbnü Kesîr, Tefsîr, II, 587.

12 el-Müzzemmil, 73/19; el-Müddessir, 74/49; Abese, 80/11-12; et-Tekvir, 81/27, 28.

13 el-En'âm, 6/106; Taberî, a.g.e., XVII, 172 vd.

14 el-A'râf, 7/88.

"Ey Muhammed, sen (deliller göstererek) nasihat et, aslında sen sadece bir öğüt vericisin, onlar üzerine musallat edilmiş değilsin." (el-Ğaşiye, 88/21-22).

Yine bilindiği gibi bu dönemde müslümanların sayısı az, güçsüz ve zayıf oldukları için, kendilerine yapılan eziyetlerin karşısında direnemiyor, onları sabırla karşılayarak nefsi müdafaa bile yapamıyorlardı. Bu durum müslümanlara çok zor gelmiş ve zaman zaman Hz. Peygamberden cihâd izni istemeye başlamışlardı¹⁵. Hatta bir rivayete göre, bir gün Abdurrahman b. Avf ve arkadaşları Peygamberimize gelerek, müslümanlara yaptıkları bunca eziyetlerden dolayı, müşrikleri gizlice öldürme konusunda izin istediler. Fakat Hz. Peygamber; — Biraz daha bekleyin, onlarla savaşmaktan elinizi çekin, namaz kılın, zekat verin, ben henüz kıtâl ile emrolunmadım." diyerek onlara izin vermedi¹⁶.

Görüldüğü gibi Mekke döneminde müslümanlar, zorla tebliğ bir yana, kendi canlarını korumak için bile zor kullanamıyorlardı.

B- Medine Döneminde Kur'ân'ın İslâmı Tebliğdeki Metodu:

Medine'liler, Yahudilerden yeni bir dinin geleceğini öğrenmişlerdi. Bu sebeple, İslâmı kabul etmeye, diğer Araplardan daha müsait bir durumdaydılar. "Akabe Biatları" diye meşhur olan gizli görüşmelerden sonra müslümanlar ve Hz. Muhammed Medine'ye hicret ettiği takdirde, kendi canları, çocukları ve hanımlarını korudukları gibi onları da koruyacakları garantisini vermişlerdi. Böylece Peygamberimiz ve müslümanlar, İslâm dinini tebliğde hür bir ortam elde etmiş olacaktı. İkinci Akabe Biatında bu ortam sağlanınca Peygamberimiz, Medinelilere İslâmı tebliğ için bir öğretmen gönderdi. Peygamberliğin onüçüncü senesinde yapılan son Akabe görüşmelerinden sonra da bütün müslümanlar Medine'ye hicret ettiler.

Hz. Muhammed Medine'ye hicret edince, oradaki müslüman, Yahudi ve müşriklerle anlaşarak, herkesin kendisine uyacağı 47 maddelik bir anayasa hazırladı¹⁷. Bu anayasada üç ayrı grubun — Evs, Hazreç ve Muhacirlerden oluşan müslümanlar, henüz müslüman olmamış Araplar ve Yahudilerin — varlıkları ve hakları kabul edilmişti. Bu hakların içinde, kendi dinlerine sahip olma hakkı "Yahudilerin dinleri kendilerine, Mü'minlerin dinleri de kendilerinedir." ifadeleri ile, açıkça belirtilmiştir¹⁸. Müşriklerin putperestliği semavî bir din olmadığı için bu maddede onların adı açıkça zikredilmemektedir. Ancak vatandaş olarak varlıkları, "Hiç bir müşrik, bir Kureyş'linin malı veya canını himayesi altına alamaz" ifadeleri ile kabul edilmiştir¹⁹.

Medine'de davet emniyeti sağlanmıştı, fakat Kureyş, müslümanları burada da rahat bırakmak niyetinde değildi. Medine'lilere, içi tehditlerle dolu iki mektup göndererek, Hz. Muhammed'i himaye etmekten vaz geçemedikleri takdirde, onlara da

15 Taberî, a.g.e., V, 170 vd., Râzi, a.g.e., XXIII, 38 vd., İbnü Kesir, Tefsîr, I, 525.

16 Mukâtil, Tefsîru'l-Kur'ân, (Yazma) Bursa, Eski Eserler Ktb. Hüseyin Çelebi Kısım No: 27, vrk. 45a vd.

17 Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, I, 131-134; Tuğ Salih, İslâm Ülkeleri Anayasa Hareketleri, 31-47.

18 Hamidullah Muhammed, a.g.e., I, 132; Tuğ Salih, a.g.e. 32. Ayrıca bkz. İbnü Kesir, Sıratü'r-Rasul, II, 320.

19 Hamidullah M. a.g.e. aynı yer; Tuğ Salih, a.g.e., aynı yer. Ayrıca bkz. İbnü Kesir, Sıratu'r-rasul, II, 322.

harp açacaklarını belirttiler²⁰. Buradan da anlaşılıyor ki davet emniyetinin istikball tehlikede idi. Bu sebeple bütün tedbirler alındı. Bu arada cihad izni de çıkmış, kitâle ile ilgili ilk âyetler indirilmişti²¹.

1- Vicdanlara Yapılan Baskıları Önlemek İçin Savaşa İzin Veriliyor:

"Kendilerine savaş açılan (yani müşriklerin hücumlarına uğrayan müslümanlara, uğradıkları bu zulümden dolayı, (bilmukabele savaşa) izin verildi. "(el-Hacc, 22/39). Bu âyetten anlaşıldığı ve yukarıda da belirtildiği gibi Mekke'li müşrikler, "Rabbimiz Allah'tır dedikleri için yurtlarından çıkardıkları"²² müslümanları, Medine'de de kendi vicdanî kanaatleriyle başbaşa bırakmamış ve yine aynı sebeple onlara harb ilan etmişlerdi. Bu sebeple mü'minlerin de eli kolu bağıymış gibi beklemeleri düşünülemezdi, vicdanî kanaatlerinden dolayı, canlarına, mallarına, ırzlarına ve dinlerine yönelen bu zulmü önlemek için savaşa hazırlanmaları gerekiyordu. Râzî'nin ifade ettiğine göre, "Hicretten önce yetmiş küsur âyetle Allah'ın nehyettiği kitâle, ilk defa bu âyetle izin verilmiş oldu."²³ Müteakib âyette (el-Hacc, 22/40), müslümanların, "Rabbimiz Allah'tır" dedikleri için bu zulümlere mâruz kaldıkları açıkça belirtiliyor, ayrıca böylesi zâlim insanların kötülükleri, sağduyu sahibi diğer insanlar tarafından önlenmeseydi, "İçlerinde Allah'ın adı çok çok anılan meşitler, havralar, kiliseler ve manastırlar muhakkak yıkılıp giderdi." ifadeleriyle, bu dinlere mensub olanların, harp açmadıkları takdirde, başkaları tarafından baskı altında tutulmamaları gerektiğine işaret ediliyordu.

Bütün bu izahlardan anlaşıldığına göre, savaşa izin verilmesi ve müslümanların savaşa girmeleri, İslâmı zorla kabul ettirmek için değil, öncelikle kendi inançlarına yönelen baskıları bertaraf etmek, ırz, can, mal ve vatanlarını korumak içindir. Gerçi din, bütün bu sayılanları kutsal, yani her insanın doğuştan sahip olduğu haklar olarak, kabul ettiğinden, bunları korumak için yapılan savaşlar, aynı zamanda din için, Allah yolunda yapılan savaş demektir. Ancak ilk defa harbi başlatanlarla yapılan savaşlarda bile uyulması gereken bir takım prensipler vardır ki ilk defa bunlara uyanlar İslâm orduları olmuştur. Bu prensiplerin en önemlisi, "İ'tidâ" yani taşkınlık yapmamaktır. Müfessirler "İ'tidâ" yani taşkınlıktan kastın; çocuklara, kadınlara, eli silah tutmayan ihtiyarlara, eman dileyen (iltica hakkı isteyen)lere, din adamlarına, cizye vermeyi kabul eden Ehli Kitâb ve Mecusilere saldırmamak, gereksiz yere ağaçları yakmamak, hayvanları öldürmemek olduğunu açıklamışlardır²⁴.

Yukarıda zikri geçen âyetle beraber savaşa izin veren âyetlerden olduğu ileri sürülen el-Bakara, 2/190 ve devamındaki âyetlerde, konumuz açısından üzerinde durulması gereken iki hususa işaret etmek gerekir:

"... fitne kalmayınca kadar onlarla savaşın." âyette geçen "fitne" ifadesinin "şirk" mânasına geldiğini söyleyenler olduğu gibi, inanılan bir dini terk etmek için

20 Hamidullah Muhammed, a.g.e. I, 135.

21 Cihada izin veren ilk âyetin, el-Hacc 22/39 âyeti mi, yoksa el Bakara, 2/190 âyeti mi olduğu konusunda farklı görüşler vardı. Bkz. Mukâtil, a.g.e., vrk. 1696; Taberî, a.g.e. XVII, 172 vd; İbnü Kesîr, III, 225; Râzî, XXIII, 38 vd.

22 el-Hacc 22/40.

23 Râzî, a.g.e. XXIII, 38 vd.

24 Taberî, a.g.e. II, 189 vd; İbnü Kesîr, Tefsîr, I, 226; Reşid Rıza, Tefsîr, II, 208; Elmalılı, Had Dini Kur'ân Dili, II, 694.

yapılan baskı mânâsına geldiğini ifade edenler de vardır²⁵. Nitekim el-Ahzâb Suresi (33/14)'nde, her iki mânâyı da yan yana görmek mümkündür. Ashında fitne, altının saf olup olmadığını anlamak için ateşe tutup denemek mânâsındadır²⁶. Bu mânâsından hareketle, imtihana sebep olan eziyet, işkence, vatanından sürmek, mallarına el koymak gibi akıl ve vicdanlara yapılan her türlü baskıyı ifade için kullanılmaya başlanmıştır.

"... din Allah için, tamamen Allah için, oluncaya kadar savaşın." Dinin tamamen Allah için olması demek, kişiyi dine bağlayan tek sebebin Allah'a karşı duyduğu sevgi ve korku olmasıdır. Başkalarının vicdanlara yaptığı baskı, bedenlere yaptığı eziyet ve işkenceler, vatanından sürülme endişesi ve benzeri baskılar hep fitne sayılır. İnsanların iradesini yani hürriyetini kısıtlayan ve onu dalma korku içinde bırakan, bu gün adına terör denilen bir takım endişeler de fitne sayılır. Bütün bunlar bertaraf edildikten sonra, Allah'tan başka hiç bir gücün tesiri altında kalmadan dini seçmek, dinin sırf Allah için olması demektir. Kur'ân'da arzu edilen şey de budur. Şu halde Bedir, Uhud ve Hendek savaşları bu çeşit bir fitneyi kaldırmaya matuf yapılan harplereydi. Nitekim hicretin altıncı yılında yapılan Hudeybiye barışından sonra müslümanlar — kısa bir süre de olsa — rahat bir nefes aldılar ve Hakk dini her tarafa tebliğ için hür bir ortam elde etmiş oldular. Bu ortamda komşu hükümdarlara, İslâma davet mektupları gönderilmiştir. İki sene sonra da adı geçen antlaşmanın müşrikler tarafından ihlal edilmesiyle Mekke de fethedilince, çevredeki müşrik kabileleri tesiri altında tutan bir fitne daha kaldırılmış oldu. Çünkü Müşrikler şöyle düşünüyordu: "Kabe Beytullah'tır, eğer Kureyş haklı ise Allah, evini koruyacak, müslümanlar oraya giremeyecektir." Fakat sonuç hiç de beklemedikleri gibi çıkmayınca, müslümanların haklı olduğu anlaşılınca ve çevredeki kabileler Medine'ye gelip ya müslüman olduklarını bildiriyor ve İslâmı öğretecek bir muallim alıp gidiyorlar veya Hz. Muhammed'e bağlılıklarını bildiriyor ve bir antlaşma yapıp dönüyorlardı.

2- Rızık Kesme Tehdidi ile İslâma Davet Yoktur:

Bilindiği gibi hicretin ilk yıllarında Medine'nin iktisadî durumu bir hayli zayıflamıştı. Çünkü Yahudilerin kışkırtmaları ile, Evs ve Hazreç arasında sık sık patlayan savaşların sonuncusu olan Bu'as Harbinden henüz yeni çıkmıştı. Müslümanların Medine'ye hicretleri böyle bir zamana tesadüf etmişti. Fakat Mekke'li müslümanların ticaret konusunda müteşebbis ve dinamik bir ruha sahip olmaları, Medine'nin iktisadî durumuna müsbet bir tesir icra etti. Böyle bir zamanda, muhacirlerin Mekke'de kalmış ve henüz müşrik olan akrabaları gelip müslüman olan yakınlarından yardım istemişlerdi. Bir rivayete göre, Hz. Peygamber, müslüman olmadıkça, onlara yardım yapılmasını istedi. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu²⁷:

"(Ey Muhammed!) onları yola getirmek sana düşmez, Allah dillediğini yola getirir. Verdiğiniz her hayır kendiniz içindir..." (el-Bakara 2/272). Bu âyetten ve nüzul sebebinden anlaşılmalıdır ki, rızık kesme tehdidi ile, kişileri dine davet caiz değildir.

25 Taberî, a.g.e. II, 194; Râzî, a.g.e. V, 130, 132; İbnü Kesir, I, 227 vd.

26 İsfahani, Müfredât, 371 vd.; Râzî, a.g.e., V, 13, 132; R. Rıza, a.g.e. II, 209; Elmalılı, a.g.e. II, 695.

27 Mukâtil, a.g.e. vrk. 26a; Taberî, a.g.e. III, 94 vd. İbnü Kesir, Tefsir, I, 323 vd.

3- Dini Tebliğde Zorlama Yoktur:

Müslümanlar İktisadi durumlarını kısa bir sürede düzeltip, Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarını da kazandıktan sonra siyasi durumlarında da gözle görülen bir düzelme müşahade edildi. Çevredeki kabilelerin bir kısmı da müslümanların bu üstünlüğünü kabul edip onların himayelerine girdiler. Fakat müslümanlar bu üstünlüklerini hiçbir zaman, Hakk dini başkalarına zorla kabul ettirmek için, bir baskı unsuru olarak kullanmamışlardı. Baş tarafta da belirtildiği gibi, yapılan savaşların tümü "fitne" yi yani akıl ve vicdanların hür bir ortamda karar vermelerini önleyen her türlü baskıları kaldırmak içindir. Savaş esnasında bile emân, yani siyasi sığınma hakkı dileyen birisine, bu imkanın verilmesinin emredilmesi²⁸ dinimizin bu konuya ne kadar önem verdiğini açıkça göstermektedir.

Müslümanların, siyasi ve askerî üstünlüklerini, Hakk dini başkalarına zorla kabul ettirmek için bir baskı unsuru olarak kullanmadıklarının en açık bir delili de şu âyeti kerime olmuştur:

"Dinde zorlama yoktur, zira doğru eğriden (yani Hakk bâtıldan, hidayet dalaletten, Hayır şerden, İman küfürden) tamamen ayrılıp açıkça ortaya çıkmıştır. Artık kim Hakka yönelir de Putları inkâr edip Allah'a inanırsa, gerçekten o, hiç kopmayacak olan bir kulba tutunup yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir." (el-Bakara, 2/256).

Bu âyetin nüzül sebebi olarak şöyle bir olay nakledilmektedir: Yukarıda da belirtildiği gibi Hz. Peygamber Medine'ye gelince Yahudi ve henüz müslüman olmayanlarla birlikte uyacakları bir anayasa hazırlamıştı. Yahudiler fırsatı buldukça bu antlaşmayı ihlal ettiler²⁹, müslümanlar seferberlik halinde iken, aralarında korku salıp onları arkalarından vurmak istediler. Bu haliyle Yahudiler, Mekke'deki Kureys ve Medine'deki münafıklara gizliden gizliye, destek ve ümit veren bir fitne kaynağı durumuna gelmişlerdi. Ayrıca Yahudiler müstahkem kalelerine çok güveniyor, kendilerini Mekke'li müşriklerden daha üstün görüyorlardı. Dar zamanlarda müslümanlar için korku kaynağı, Mekkeli müşrikler ve münafıklar için de bir ümit kaynağı olan Yahudilerin bu durumları vicdanları rahatsız eden bir baskı haline geldiği için antlaşmaları da sık sık bozmalarının bir cezası olarak, Medine dışına sürülmeleri gerekti. Bu Yahudiler arasında Ansar'dan bazılarının çocukları da vardı. Çeşitli sebeplerle Yahudileşmiş olan bu çocuklar, Yahudilerle birlikte gitmek isteyince babaları, onlara zorla İslâmı kabul ettirip Medine'de kalmalarını istediler. Ayet bunun için inerek, bu maksatla zorlamanın yapılamayacağını ifade etmektedir. Diğer bir rivayet ise, Ansar'dan birinin Hristiyanlığı kabul eden iki oğrul vardı, onların müslüman olmaları için sık sık baskı yapıyordu. Çocuklar bu durumu Hz. Muhammed'e arzedince, bu konuda zorlamanın yapılmaması gerektiğini ifade eden bu âyet inmiştir³⁰.

4- Dört Aylık Mühlet Ve Müşriklere Açılan Nihâî Savaş:

"Müşrikler size nasıl kitle halinde savaş açıyorlarsa, siz de onlara topyekün savaş açın..." (et-Tevbe 9/36)

28 bkz. et-Tevbe 9/6.

29 el-Enfâl, 8/56; ayrıca bkz. Elmalılı, a.g.e. IV, 2423.

30 Taberî, a.g.e. III, 14 vd.; Vahidî, Esbabu'n-Nüzûl, 45.

"Haram olan aylar çıktığı zaman, artık o müşrikleri nerede bulursanız, öldürün, onları esir alıp yakalayın, onları hapsedin, onların bütün geçit yerlerini tutun. Eğer tevbe ederler, namaz kılarlar, zekat verirlerse serbest bırakın..." (et-Tevb. 9/5).

"Müşriklerden biri emân (yani siyasi iltica) dileyerek sana gelirse, ona emân ver ki (hiç bir baskı altında kalmadan) Allah'ın sözünü dinleyebilsin, sonra da onu güven duyacağı bir yere kadar ulaştır..." (et-Tevbe, 9/6)

"Müşriklerin Allah yanında ve Peygamberleri yanında, nasıl bir sözleşme ve antlaşmaları olabilir?..." (et-Tevbe, 9/7)

"Nasıl antlaşmaları olabilir ki, eğer onlar size karşı üstünlük sağlamış olsalar, hakkınızda ne bir hak ve yakınlık, ne de sözleşme vecibelerini gözetirler... (9/8).

İlk âyetlerinin bir kısmını yukarıya aldığımız ve hicri 9. yılda inen Tevbe suresi Arap Yarımadasındaki bütün müşrik (putperest) lere sert bir ihtarname, bir ulti-matom, yani harb ilanından önce yerine getirilmesi istenen şartlar için verilmiş en son mühlettir. Dört ay olan bu mühlet, düşünüp taşınmaları ve serbest bir ortamda karar vermeleri için yeterli bir süredir.

Arap Yarımadasının sosyal yapısında, diğer ülkelerde bulunmayan çok özel bir durum vardır. Çoğunluğu göçebe hayatı süren, Mekke ve Medine dışındaki Arap kabileleri, ayrı ayrı otoritelere bağlı, çok dağınık bir toplum halinde idiler. Her kabile hatta kabilelerin içindeki boylar, kendi başlarına buyruk hareket ediyorlardı. Kabileler içinde sık sık otorite boşlukları doğuyor ve liderler sürekli değişiyordu. Böyle zamanlarda, âyetlerde de işaret edildiği gibi, onların ne yapacakları, verdikleri ahidleri ne zaman bozacakları bilinemezdi. Nitekim Peygamberimizin vefatından kısa bir süre önce, bu kabileler arasında yalancı peygamberler çıkmış, vefatından sonra da bazı kabileler İrtidad etmiş, bazıları da İslâm hükümlerinin bir kısmından muaf tutulmalarını istemişlerdi. Bir müddet sonra da müslüman oldukları halde, İslâmın ruhuna iyice nüfuz edemeyen Haricîlerin de daha çok bu kabilelere mensub kişilerden oluştuğu bilinmektedir. Bu halleriyle putperest Araplar müslümanlar için sürekli bir korku ve endişe, dolayısıyla akıl ve vicdanların serbest karar vermesine engel bir fitne kaynağı durumundaydı³¹. Dolayısıyla her türlü ikna usulleri denendiği halde, yola getirilemeyen bu gücün kuvvet kullanılarak bertaraf edilmesi, sadece Arap Yarımadasının değil, bütün dünyanın menfaatine olan mutlu bir netice-nin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Bu, bir tabibin, kendisine gelen hastasının hayatını kurtarmak için, kangren olmuş bir uzvunu kesip atmasına benzer. Kıyamete dek gelip geçecek olan insan nesilleriyle bütün alemlere rahmet olarak gönderilen İslâm dininin, dört aylık bir mühlet tanıdıktan sonra, sadece Arap Yarımadasındaki kabileleri imana veya göçe zorlaması, "dinde zorlama yoktur" kaidesini bozacak derecede önemi halz bir hadise değildir. Çünkü İslâmın gayesi, bütün insanlara, insan olarak sahip oldukları hak ve vazifeleri duyurmaktır. Şu halde Tevbe suresindeki, müşriklere hitab eden kıtâl âyetlerinin "Dinde zorlama yoktur" prensibini neshetmiş olması mümkün görünmemektedir. Zira neshedilmediği takdirde, âyetlerin ortaya koydukları hükümler arasında bir tezad söz konusu değildir. Yani her iki âyetin ortaya koydukları hükümler ayrı ayrı uygulama alanı ve imkanı bulabilmektedir.

³¹ Arap kabileleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hamidullah Muhammed, a.g.e. I, 281-366.

Bu gibi durumlarda ise neshe gerek yoktur. Müşrik oldukları halde, cizye vermeyi kabul ettikleri takdirde Mecusilerin kendi dinlerinde serbest bırakılmaları da bunu göstermektedir. Buna göre, nâsîh, mensuh aramak yerine bu âyetlerin, birbirlerinin mübeyyini durumunda olduğunu kabul etmek isabetli olur.

Bütün bu izahlardan anlaşıldığına göre, Arap Yarımadasındaki müşriklere açılan savaşın görünüşteki gayesi onları zorla dine sokmak ise de, aslında komşu ülkelere yönelecek olan İslâmî dâvetin merkezî emniyetini sağlama gayesini güdüyordu. Eğer böyle olmasaydı, müşrik olan Mecusilerden de cizyenin kabul edilmemesi gerekirdi.

NETİCE

Bu kısa araştırmadan anlaşılmıştır ki, "İslâm kılıç kuvveti ile yayılmıştır" demek ne kadar yanlış ise, "İslâm'da taarruz harbi yoktur, yapılan bütün harpler müdafaa içindir" demek de o kadar yanlıştır.

Savaş İslâm'da gaye değil bir vâsıtaadır. İslâmın ana gayesi, barış içerisinde akıl ve iradesi tam insanların doğru yolu seçmelerini sağlamaktır. Fakat buna engel olmak isteyen güçlerin, zor kullanarak kaldırılması da gerekir.

KAYNAKLAR

Ahmed b. Hanbel: Müsned, Beyrut ts.

Elmahlı, Muhammed Hamdi Yazır: Hak Dini Kur'ân Dili, İst. Eser Kitapevi, ts.

Hamidullah Muhammed: İslâm Peygamberi, (terc. Salih Tuğ-M. Said Mutlu), İst. 1966.

İbnü Kesir, Ebu'l-Fida İsmail: Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azım, Mısır ts.

———: Siratü'r-Rasûl (tahk. M. Abdolvâhid) Beyrut 1971.

İsfahanî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed; el-Ma'ruf bir'Râgibi'l-İsfahanî; El-Müfredât ff Garibi'l-Kur'ân, Beyrut ts.

Mukâtil b. Süleymân: Tefsiru'l-Kur'ân (yazma), Bursa Eski Eserler ktb. Hüseyin Çelebi Nüshası, no. 27.

Râzi, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin: Mefâtihi'l-Gayb, Mısır 1357.

Reşid Rıza, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakim (eş-şehîr bi Tefsiri'l-Menâr), Beyrut, ts.

Taberî, Muhammed b. Cerir: Câmi'u'l-Beyân an Te'vili'l-Kurân, Mısır, 1388.

Tuğ, Sâlih: İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, İst. 1969.

Vahidî, Ali b. Muhammed: Esbabu'n-Nüzûl, Mısır 1968.